

LACKFI JÁNOS

BEJGLI ÉS TÖLTELÉK*

Mondatszerkezet-átváltás a prózafordításban

Le beigli et sa farce

Changements de la structure de la phrase dans la traduction de romans français

Le présent essai se propose d'étudier certains problèmes fondamentaux liés à la traduction littéraire. L'une des questions primordiales est celle de la traduction de la structure de la phrase française, car la structure elle-même implique déjà une signification. Par la suite, nous mettrons à l'épreuve les adverbes et les adjectifs. Il est à noter que la langue hongroise dispose d'une variété infinie d'éléments linguistiques capables d'assurer le plus grand respect du style du texte original et d'assaisonner la version traduite. Pour illustrer notre analyse, nous avons choisi des exemples tirés de trois ouvrages parus dans notre propre traduction : *Le tueur mélancolique* de François Emmanuel, *L'ordre du jour* de Jean-Luc Outers et *Connaissance de l'Est* de Paul Claudel.

A műfordítót képzelhetjük afféle modern Hamupipókének: ül az idegen nyelvű szöveg fölött, és gonosz mostohája, a Kiadó parancsára kétfelé válogatja, mondjuk a kölest és a zabot. Egyszóval megkeresi, mi az, ami lényeges, és mi az, ami lényegtelen, utóbbi halmazt félretolja, míg az előbbieket segítségével elkezd újra felépíteni a magyar mondatot. Az igazán fontos, mindenképpen átmentendő elemek természetesen a jelentés terén keresendők, másodsorban szemantikai érdekességgel bíró poétikai sajátosságokra is figyelemmel kell lenni. Általában többedleges jelentőségűnek véljük a struktúra kérdését: hiszen minden nyelvnek megvan a maga nyelvtani rendje, ezek egymással nem vagy csak ritkán összeegyeztethetők. „A lényeg, hogy tisztességes magyar mondatok legyenek” – mondják némely irodalmi szerkesztők, és valóban mindnyájan ismerünk olyan, az eredeti nyelvet igen jól birtokló, ám a célnyelvben botladozó fordítókat, akik voltaképpen mások kinkeserves stilizálási munkája árán tesznek szert hírnévre, kapnak magas állami

* A *RÉF* 15. számában megjelent cikk rövidebb változata: *1. Revue d'Études Françaises* N°15, 2010, 145-150. o.

kitüntetések azon államtól, melynek díjosztó szervei természetesen járatlanok a magyar nyelvben.

Azért ez a szerkezet-ügy nem olyan egyszerű dolog, mint első látásra tűnik. Túlon túl evidens képlet lenne az interpretáció, mely szerint a fordító feladata nem más, mint korrektül megfogalmazni magyarul az eredeti szöveg tartalmát. Véleményem szerint a struktúra maga is jelentést, vagy legalábbis részjelentést hordoz, éppen ezért korántsem mindegy, hogy átültetéskor mely szerkezetet miféle szerkezettel váltunk ki. Ennek jól látható, felszíni mércéje egész egyszerűen a mondathosszság. Tudjuk például, hogy a műfordító szakma egyik nagy, szeretve tisztelt ősbölcse, a roppant műveltségű Gyergyai Albert egyfajta klasszikus mondateszmény jegyében szétvagdosza Proust idegesítően hosszú, és hasonló szellemben összeragasztgatta Camus idegesítően rövid mondatait. Mindkét esetben strukturális változásnak vetette alá a szövegeket. Ha valaminek a mennyisége megváltozik, alighanem a jelentése is megváltozik. Egy egyszerű, meghitt klasszicista családi kriptá felnagyítva fenyegető igazságügyi palotává vagy Lenin-mauzóleummá válik, a szelíd elmúlás mélabúja helyett a harcos megalomániát hirdetve.

Ennél persze vannak jóval összetettebb problémák is. Keressünk egy még mindig elég kézenfekvő, konkrét példát szakterületemről, a francia nyelv terepéről. A francia rendkívül kedveli az utalószavakat, és ezek nem mellérendelő halmozása egyáltalán nem minősül stiláris vétségnek. *„Il marchait dans la rue qui traversait l’avenue qui longeait la rivière qui fendait notre capitale.”* Jó, elismerem, sebtében szerkesztett mondatom kissé monoton, de a szabad irodalmi természetben könnyen szembejöhét valamely hasonlóan éktelen konstrukció. A fordító tébolya, hogy az anyanyelvű olvasó ezt egyáltalán nem érzi olyan pongyolának, mint mi, utalószó-takarékosságra szoktatott pannonok. Fordítsuk csak le hevenyében: *„Lépdelt az utcán, mely aztán keresztezte a sugárutat, mely a folyó mentén haladt, amely keresztülszelte fővárosunkat.”* Nyilvánvalóan tarthatatlan. Nos, akkor kapjuk szét elemeire, és rakjuk újra össze, magyar logika szerint. *„A fővárosunkat átszelő folyó vonalát követő sugárutat keresztező utcán haladt a férfi.”* Még mindig nem az igazi: nyelvünk szelleme nem nyugszik, míg az idegen struktúra nyomát teljesen ki nem irtottuk a mondatból. Valahogy így: *„A férfi végighaladt az utcán, mely keresztbeszeli a várost kétfelé hasító folyóval párhuzamos sugárutat.”* Jól láthatjuk, hogy bár csekély értelmű példamondatom esztétikai nívója érdemben így sem

emelkedett, a franciául egy kaptafára készült alárendeléseket magyarul a legkülönfélébb megoldásokkal kellett kiváltanom.

Mi a tanulság? Talán az, hogy nemigen szabad ellágyulnunk a vonzóan idegen struktúrák sziréndalára, nem alkudhatunk meg saját, velünk született, szüntelen csiszolatott nyelvérzékünkkel, mert fordítás közben, a szent EREDETI bővületében könnyen elveszti iránytűjét az ember. Az utóbbi időben egyenesen rászoktam arra, hogy ha egy fordítandó mondat szerkezetét szinte lemásoló magyar struktúra szinte kínálkozik a tollam (billentyűzetem) alá (mögé), csak azért is megkeményítem a szívemet, szétszerelem a szöveget, és teljesen másféle rendben alkotom újra. Így legalább biztosra mehetek a tekintetben, hogy *valóban* az eredeti szellemében, azaz szabatos nyelven alkotom meg az adott részletet, és nem térít ki utamból holmi idegen szépség, szép idegenség.

És most szóljunk a töltelékről. A francia, miközben igen látványosra konstruált nyelven tud semmit mondani, olykor jóval kopárabb a magyarnál. Ilyenkor megeshet, hogy ami az eredetiben nyerseség, szó szerint magyarra téve csupán esendő fogalmazás. Nézzük csak jelenlegi munkám, François Emmanuel francia-belga író *Le tueur mélancolique* (A mélabús gyilkos¹) című pompás regényének kezdőmondatát: „*Je n'ai jamais été très bon pour tuer les gens*”. Vagyis „*Sosem voltam nagyon jó az emberölésben*.” Jópofa mondat, de inkább a szóbeli vagy internetes közlés hevenyészettsége jellemzi. A papíralapú tradíció a mi nyelvünkön többet kíván. Mondjuk azt, hogy „*Sosem voltam különösebben alkalmas az emberölésre*.” A „különösebben”-t aztán lecserélhetjük „túlságosan”-ra, ha pedig még mindig túlfogalmazottnak érezzük, akár az egyszerű „túl”-ra is. „*Sosem voltam túl alkalmas az emberölésre*.”

Rengeteg hasonló, úgymond szabatosító elem van a magyarban, jobbra határozók, jelzők. A „kifejezetten” például ezek egyike, mindnyájunk által ismert jóbarát. François Emmanuelnál az egyik női főszereplő, valóságos vamp, úgy ráncigálja magával hőünket, ahogy neki tetszik. A szöveg szerint „láthatólag szeretett úgy kinyitni és becsukni engem, mint egy kifejezetten bécsi zenélődobozt”. A „kifejezetten” szó itt szinte tükörfordítás: „une boîte à musique *strictement* viennoise”. A boldog bizonyosság percei azok, mikor habozás nélkül lecsaphatunk a

¹ EMMANUEL, François, *A mélabús gyilkos*, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2009. Lackfi János fordítása.

legkézenfekvőbb megoldásra, és az, csodák csodája, működik is magyarul. Másutt ugyanezt a szót tölteléként voltam kénytelen alkalmazni. Jean-Luc Outers *L'Ordre du jour* (Napirend²) című regénye esetében a Legin nevű szereplő „*gagnait à être connu*”. Íme egy hogy úgy mondjam vérgall vagy egyszerűen csak véresen indoeurópai struktúra. Itt már nincs mese, amputálni, transzplantálni kell. Hogy is lenne ez szó szerint? Valahogy így: „*Nyert rajta, ha megismertette magát*”. Ó, borzalom, ó rettenet! S mit tesz, mit tehet a fordító? Újraalkot: „*Leginnek használt, hogy megismertem*.” De hát miféle sánta, suta, bicebóca mondatcsonk ez a tökéletesen patent eredetivel szemben? És ekkor sietnek segítségünkre az édeskedves töltelékek: „*Leginnek kifejezetten használt, hogy jobban megismertem*”. Az értelem nem módosul, a mondat persze kissé hosszabbodik, de majd csak visszavesszük ezt később valami huszárvágással egy-egy franciásan kacifántos szerkezet esetében. Szerencsés dolog a prózában ez a hosszútáv. Nem kell a szótagszámba, stróféba beleférni. Ez persze nem jelenti azt, hogy mámorosan bővíthetnénk valamely prózát a végtelenségig.

Üdvözlünk azért még néhány kedves barátot. Itt van mindjárt az „afféle”. Az említett Outers-regényben egy fejezetkezdet a választási kampány szatíróját kínálja. „*Les hommes politiques fleurissaient sur les murs. C'étaient les fleurs de l'hiver*.” Az első mondattal semmi gond: „*A falak politikusoktól virágoztak*”. Esetleg „*A falakon kivirágoztak a politikusok*”. A második viszont a maga meghökkentő kopárságában pongyolán hatna magyarul. Nos, a megoldás érzésem szerint: „*Afféle téli virágok voltak ezek*”. Ez a verzió az eredeti gunyorosságát is visszaadja. Az *efféléknek* nálam se szeri, se száma (habár ugyanezen okokból irtani is kell időnként a szabatosító mellékszókincset, nehogy átvegye az uralmat a fedélzeten). Megint az Emmanuel-regényidézék: „*Le seuil n'a rien d'un porche*”. Vagyis „*a bejárásban nincs semmi kapuboltozathoz hasonlós*”. Magyarul: „*A bejárat sem afféle boltíves klastromkapu*”. Ennyi erővel azt is használhattam volna, hogy „*korántsem (boltíves klastromkapu)*”, a „*korántsem*” is velünk van, benne is régi ismerőst tisztelhetünk.

Nézzünk egy-két próza-részt egyik legnehezebb munkámból, Paul Claudel *Connaissance de l'Est* (a Kelet megismerése³) című művéből: „*Les toitures, dont*

² OUTERS, Jean-Luc, *Napirend*, Budapest, Széphalom könyvműhely, 2006. Lackfi János fordítása

³ CLAUDEL, Paul, *A Kelet megismerése*, Budapest, Terebess Kiadó, megjelenés alatt. Lackfi János fordítása.

les coins remontent, comme des bras on relève une robe trop ample, ont des blancheurs grasses de craie". Vagyis „A tetők, melyek úgy kunkorodnak fel, mint ahogy karral felemeljük a túl bő ruhát, zsíros krétafehérségűek”. Először nyilván a mellérendelést kell kikapni a szövegből, kezdő fordítóknál gyakran előkerülő hiba a sok magyartalan „ami”, „amely”. Aztán a „des bras on relève une robe ample” magyarul körülményesnek ható struktúrájából kell kiszórni a mifelénk hasonló helyzetben nem használatos „kart”. Az eredeti lírai nyelvezetét tiszteletben tartva körülbelül ilyesmire juthatunk: „A tetők csücskei felcsippentve, ahogy a túl bő szoknyát emelinti meg viselője, színük pedig zsíros krétafehér...” Itt látható, hogy névszói-igei állítmányunk (felcsippentve=fel van csippentve) olykor kapóra jöhet, ennek révén döccenés nélkül érzékeltethetjük az egyébként nemigen visszaadható, franciában gyakori nominalitást. Megint Claudel, hasonló gondok: „*Je vois les cinq ou six cornes du toit dont le corps m'est dérobé pointer en désordre contre le ciel*”. Szerkezetgyilkosságra kell felkészülnünk itt is. „Látom öt vagy hat csücskét a tetőnek, melynek teste/tömbje nekem úgy mutatkozik meg, amint rendezetlenségben törnek az égre” A „s'est dérobé pointer” vagyis a „mutatkozik égre törni” éppoly tősgyökeresen gall ízű csemege, akár a héjába visszatöltött csiga. Ehhez képest a végső megoldás mondhatni klasszikusan tisztának tűnik, a kiadó nem is érti, mit szenvedünk mi ennyit vele: „*megpillantom a szemem előtt teljes szélességében feltáruló tető négy-öt szarvát, melyek nagy összevisszaságban böknek az ég felé.*”

Nem tudom, más fordító hogy van vele, én kétféle eljárással látok neki egy-egy prózamondatnak. Egyik esetben lineárisan hatolok előre a mondatban, fokozatosan derítem fel bonyodalmaikat, menet közben cserélgetem a szórendet, a mellé- vagy alárendeléseket, ha szükséges. Amikor a túlpartról, a pontot kitéve visszanezék, persze még mindig előfordulhat, hogy az egészet szét kell szedni és újraszerezni, ám ez csak kis százalékban következik be. A másik típusú közelítés, mikor egészében elolvasom a mondatot, rögtön alkotóelemeire szedem, azokat fejben levegősen szétpakolom, majd magyar frázist szerkesztek belőlük, és azt beütöm a gépbe, hozzácsempészve némi adalékanyagot, kitöltve a folytonossági hiányokat. Utólag természetesen többször is átnézem a mondatot mindkét nyelven, nem maradt-e ki valami, előfordul, hogy egy-egy elpottyantott elem miatt kénytelen leszek újragombolni az egészet. A második típusú eljáráshoz általában akkor kell folyamodom, amikor az eredeti a franciás mondatszerkesztés végletéig merészkedik, maximálisan kihasználja a nyelvi elemek terhelhetőségét, csaknem

túlfeszíti a húrt. Ilyenkor gyakorlatilag alig akad kifejezés, amelynél a szótári értelemnek hasznát vesszük, köztes jelentések ingatag talaján közlekedünk, ki kell mondanunk bizonyos dolgokat, amelyeket az író elrejtett, elrejteni másokat, amiket kimondott. Olykor fárasztó, ám összességében véve élvezetes puzzle mindez, jobban mondva élvezetesebb, mint a puzzle, olyan puzzle-hoz hasonlít inkább, ha van egyáltalán ilyen, melyet többféleképpen is ki lehet rakni helyesen.

Hogy miért idéztem a címben a bejglit és a töltelék? Mert mikor anyanyelvünkön újrakomponálunk egy prózamondatot, az eredetiből vett és a magyar nyelv szellemében hozzácsatlakoztatott elemek úgy viszonyulnak egymáshoz, mint tészta és töltelék a bejgliben. A spórolós bejgli száraz, sok benne a tészta és kevés a töltelék, a végén vattát köp tőle az ember. Ugyanígy újságpapír-ízű az a fordítás, amely túl szorosan tapad az eredetihez, és nagyon is „egy az egyben” akarja azt nyelvünkbe átműteni. Az efféle magyartítás létrehozója figyelmen kívül hagyja, hogy a kész műnek megközelítőleg hasonló helyzetet kell betöltenie a fogadó ország nyelvi-kulturális terében, mint az eredetinek az eredetiében. Az olyan bejgli pedig, melyben túl sok a töltelék, ízesebb ugyan, de tartását veszíti, egyetlen lapos massa lesz az egész. Fel lehet tehát tuningolni a fordítást töltelékelemekkel, ám vigyázat, a forma megváltozásával megváltozik a mű is! Ama ritka esetekben például, mikor persze az eredeti „nem nagy durranás”, és a filológiai pontosság elve sem köt, az efféle csupa-töltelék bejgli különleges csemegévé alakulhat. Erről van szó a Romhányi-féle Frédi-Béni esetében, mely a bárgyú eredeti túl szoros pályáját elszakító nyelvi géniuszlélműve, vagyis inkább adaptáció, mint a szó szoros értelmében vett „translatio”. E szellemben tehát minden kollégának eredményes bejglisütést, a közönségnek pedig jó bejglifogyasztást kívánok, nem csak ünnepek környékén, hanem a köznapokra is...

LACKFI JÁNOS

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba
E-mail: lackfijanos@gmail.com